

Лариса Нагорна

**ОБРАЗ МІСТА:
РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ**

У свій час Мірча Еліаде висловив цікаву думку: коли люди обирають певну територію як місце проживання, вони спершу намагаються надати їй певної символічної форми. перетворити із „хаосу” у „космос”¹. Включення географічної уяви створює своєрідну метафізику території, надовго визначає конфігурацію її політико-географічного образу. При цьому, за спостереженням російського геофілософа Д.Замятіна, реальні процеси освоєння географічного простору та їхні геофілософські образи часто перебувають нібито у протифазі. „Геополітичні простори з самого початку „заряджені” на свою власну деформацію і зміну первісного образу („іміджу”). Серії геополітичних образів можуть сприйматися як калейдоскоп, який формує динамічне поле цих образів. Цей унікальний простір ніби закладає в середину себе швидкість і темпи прискорення описаних процесів – тим самим час виявляється розчиненим і „перетравленим” у рамках простору, який здійснює „моніторинг” самого себе”².

Пізнавальні „повороти”, одним з яких на рубежі тисячоліть став візуальний (пикторальний), сфокусували наукову увагу навколо проблем простору, якому у традиційній просторово-часовій парадигмі зазвичай відводилося другорядне місце. Науковці всерйоз замислилися над секретами топофілії – своєрідної прив’язаності людини до освоєної й обжитої нею території, впритул зайнявшись проблемами динаміки знакових і символічних ознак культури певного місця, просторової метафоризації, простору пам’яті і уяви. Емпіричні дослідження підтвердили припущення, неодноразово висловлювані філософами й істориками: атмосферу Дому для людини значною мірою визначають символи, культурні коди, прийоми репрезентації спадщини. Мозаїка просторового досвіду конкретної людини складається із безлічі різнокольорових фрагментів, причому не лише їх розташування, але й домінуюча у даному соціумі система їхнього осмислення впливають на душевний стан людини та її політичні орієнтації. „Регіоналізація” простору і відповідних уявлень, формування регіональних і локальних ідентичностей відбуваються в загальному руслі осмислення

¹ *Еліаде М.* Космос и история. Избранные работы. – М., 1987. – С.38.

² *Замятин Д.Н.* Феноменология географических образов // http://www.ruthehnia.ru/logos/kofr/2000/2000_06.htm.

ментальних основ буття і у тісному зв'язку із кристалізацією відповідних образно-географічних полів.

Освоєння істориками простору візуального – характерна прикмета нашого часу. Сфера уявленого стала об'єктом прискіпливої уваги у контексті історії ментальностей та ідентичностей. Саме образи роблять історію видимою, відчутною „на дотик”. Зображення дає змогу сполучити реальне й ідеальне, колективне й індивідуальне, когнітивне й ідеологічне. Воно органічно входить у сферу репрезентації, хоч і не завжди легко відповісти на прості, здавалося б, питання: де формуються образи – у свідомості, у пам'яті, в уяві? Як вони функціонують? Як співвідносяться з реальністю? Чому ідеологи опановують сферу візуального активніше, ніж науковці?

Реалії сучасного буття людини, пов'язані з розширенням комунікативного простору, впливом віртуалізації на свідомість, розвитком туризму, з одного боку, і далеко не завжди позитивним впливом ринкових відносин на середовище проживання людини, з другого, зумовлюють потребу в поглибленому осмисленні на міждисциплінарній основі того „простору ідентифікації”, який визначає характер взаємин людини з довкіллям та її поведінкові реакції. Вихід поза межі традиційних рамок „галузевого” знання стає нагальною потребою, і найпродуктивніший спосіб її реалізації полягає в уведенні просторових категорій у загальний контекст дослідження інакшості. Мейнстрім сучасної світової соціогуманітаристики пролягає через аналогії, протиставлення, перехресні запозичення. „Образи Інших” – країн, регіонів, міст, визначних постатей – слугують водночас і певним еталоном, і мірилом специфічності, і критерієм несприйняття.

Таке гнучке розуміння знання – не стільки як акумуляції інформації, скільки як контекстуалізації смислів – покликала до життя нове бачення прикладної історії (*public history, history marketing*), орієнтованої на забезпечення діалогу між суспільством і наукою в осмисленні минулого. У баченні науковців Франкфуртського інституту прикладної історії надзвичайно важливо навчитися „читати простір”, адже опитувати можна не лише людей, але й культурні ландшафти й міста. Останні можна розуміти як тексти, придатні для дешифровки історичних наративів. „Зіткнення з конкуруючими інтерпретаціями, реконструкція складних соціальних взаємодій у минулому й дешифрування „несинхронності одночасного” дають змогу досягти диференційованого розуміння історичної „дійсності”³.

Конкуруючі інтерпретації у даному випадку – не казус. а норма, і міська історія дає безліч підтверджень цього. Адже, сформувавшись у певному реальному чи віртуально-символічному просторі, під впли-

³ Аккерман Ф., Аккерман Я., Литтке А., Ниссер Ж., Томанн Ю. Прикладная история или Публичное измерение прошлого // Неприкосновенный запас. – 2012. – № 3. – С.231 – 232.

вом естетичних уявлень свого часу, географічні й художні образи починають жити своїм життям, за власною логікою, і семіотична структура даної місцевості справляє помітні – як прямі, так і опосередковані – впливи на історичну свідомість. Осмислюються вони переважно у площині геокультурних підходів, але останні „працюють” лише у зв’язці із застосуванням геополітичних та гео економічних категорій. Геополітика пропонує ключ до з’ясування змін циклів гегемонії на тих чи інших територіях і, відповідно, до пояснення специфічності центр-периферійних відносин та прикордонних взаємодій. Правильно вибудовані моделі гео економічної динаміки прояснюють закономірності розвитку ринків, формування форм власності та їх впливу на суспільні умонастрої. Найбільш наочно ці впливи простежуються у „ просторі Між” (термін О.Ахієзера), у різних буферних та проміжних територіальних зонах, на пограниччях тощо. Геософія, що є за своїм глибинним змістом культурно-історичною геополітологією, фокусує увагу на силах тяжіння й відштовхування, значною мірою сформованих символічними чинниками.

Місто – найбільш вдячний об’єкт для таких досліджень. Саме за умов урбанізму, констатував П.Рікер, краще помітна робота, здійснювана часом у просторі. „Місто зіштовхує в одному й тому ж просторі різні епохи, відкриваючи погляду історію смаків і культурних форм, що вже відстоялася. Місто дає одночасно бачити себе й читати. Переказаний час і освоєний простір тут переплетені тісніше, ніж в окремій будівлі. До того ж місто, у порівнянні з домом, стає ареною більш складних почуттів, оскільки надає простір для переміщення, зближення, віддалення. У місті можна відчути себе таким, що збився з дороги, заблудився, загубився – у той час як його публічний простір, його площі із звучними назвами запрошують до проведення меморіальних заходів і торжеств, що стали ритуальними”⁴.

За точним спостереженням публіциста П.Вайля, загадковий зв’язок людини з містом як ареалом її проживання пояснюється наявністю особливого *genius loci*, генія місця, що формує матеріальний результат у тісному зв’язку з інтелектуальними, духовними, емоційними зусиллями. На лініях органічного перетину цих зусиль формується „нова, невідома раніше реальність, яка не проходить ні за відомством мистецтва, ні за відомством географії”⁵.

Претензії на освоєння цього символічного простору останнім часом дедалі впевненіше виявляють геофілософія, культурологія, історична семіотика, геортологія. Поняттям „культурний ландшафт” досить точно передається стан духовної синхронії/асинхронії, який формує в масштабах міста чи села мережу групових та особистісних зв’язків, атмосферу постійного діалогу й полілогу, без яких повнокровне міське

⁴ Рікер П. Память, история, забвение. – М., 2004. – С. 208.

⁵ Вайль П. Геній місця. – К., 2001. – С.4.

життя перетворюється на хаос симулякрів. Реальна й опоетизована система знакової символіки – потужний чинник впливу на формування „згустків” інтелектуально-духовної енергії, які роблять життя городян осмисленим і насиченим. Призначення культурних символів полягає у формуванні й підтриманні цілісного простору міста, його специфічної аури. Неабияке значення у наш час має і „зовнішня” функція образу міста, що має стимулювати активізацію його комунікативних зв'язків, інвестицій, фінансових та міграційних потоків.

Попри вирішення за допомогою знаків і символів певних політичних та ідеологічних завдань завжди має значення співрозмірність освоюваного у такий спосіб простору з екологічними потребами, інтересами й настроями мешканців. Особливого значення при цьому набуває вже саме ім'я міста – топонім, а також практика коригування та зміни урбанонімів. Мова форм міста – його планувальної структури, силуетів забудови, розміщення й символічної завантаженості пам'ятників, музеїв тощо – також може багато сказати вдумливому досліднику про той духовний потенціал, який характеризуватиме „дух місця” уповодж багатьох років і навіть століть. Освоєння цього порівняно нового, семіотико-культурологічного проблемного поля здатне істотно розширити діапазон регіональних досліджень, збагатити палітру сучасної урбаністики й історії повсякденності.

Можна по-різному ставитися до креативного наповнення поняття „метафізика міста”, активно використовуваного російськими містознавцями⁶. Найчастіше у це поняття вкладається система відчуття громадянами духовної атмосфери міста, а також проблем, породжуваних надмірною скученістю людей у містах. Але безумовно продуктивними слід вважати пропонувану при цьому настанову на дослідження міста через систему відповідних міфів і символів, а також спроби поділяти ці символи на адекватні й створювані з політичною чи ідеологічною метою.

Системи символів, знаків, архетипів, стереотипів, які дають уявлення про образ міста, його обличчя, являють собою саме ті елементи міської семіотики, які останнім часом привертають особливий інтерес теоретиків архітектури, географів культури, соціологів, що досліджують соціальне самопочуття людини. Американський урбанолог Кевін Лінч присвятив багато років спеціальним дослідженням образів міст, переконливо довівши, що мистецтво формування міст – особливе, відмінне і від архітектури, і від різних видів раціональної організації довкілля. „Місто саме по собі – символ складності суспільства, і якщо у зоровому відношенні він добре організований, цей символ

⁶ Див., напр.: *Немчинов В.М.* Метафізика города // Город как социокультурное явление исторического процесса. – М. 1995 – С.234 – 240; *Фокина Т.П.* Метафизические измерения культурно-символического пространства Саратова // Пространственность развития и метафизика Саратова. – Саратов, 2001. – С.56 – 57.

набуває особливої виразності”. Місто – поліфункціональна, рухома організація, осердя безлічі функцій, і естетична серед них – далеко не остання за значимістю. Якщо форма міста відбиває спільні настрої й очікування його мешканців, вона породжує почуття спільності, стає впізнаванною, а отже, дає змогу кожному городянину доповнити її власними враженнями, пов’язати з нею особисті асоціації.

Флоренція в авторському баченні – місто з потужною індивідуальністю, яке викликає глибоку прив’язаність у безлічі людей. „Поza залежністю від економічних чи соціальних проблем жити у такому оточенні – означає дати життєвому досвіду додаткову глибину, почуття задоволення, меланхолії чи причетності”. З таким містом люди відчувають себе пов’язаними міцними узами історичного або суто особистісного змісту. Предметно досліджуючи образи міст своєї Вітчизни – Бостона, Лос-Анджелеса, Джерсі-Сіті, Лінч переконливо доводить, що система сприйняття людиною свого оточення – головний критерій цінності останнього і водночас солідна основа для саморозвитку індивіда. „Образ оточення, узагальнена мисленнева картина навколишнього матеріального світу у свідомості людини має ключове значення. Цей образ одночасно і результат безпосереднього відчуття, і пам’ять про минулий досвід, і він відіграє принципову роль як в осмисленні інформації, так і у керівництві дією”⁷.

Образ міста – доволі емке й насичене поняття, і не випадково воно дістало докладну розшифровку у „Міжнародній хартії про охорону історичних міст” (1987). У це поняття вкладено сукупність типових ознак, що становлять матеріальну й духовну основу міської культури – від форми міста, яка визначається мережею вулиць, розташуванням площ, храмів тощо, до його функціонального призначення, сформованого тривалою еволюцією. Масштаб міста і його стиль розглядаються як найважливіші компоненти освоєного людиною простору і як засіб забезпечення її комфортного співіснування з довкіллям⁸. Не випадково останнім часом спостерігається бурхливий розвиток соціотопографії – дослідження урбанізаційних процесів у тісному зв’язку з територією, з нанесенням результатів досліджень соціальної історії на топографічну підоснову. Щоправда, такі дослідження потребують солідного архівного забезпечення, а ступінь збереженості архівів в Україні залишає бажати кращого. Тому реально соціотопографічні підходи у нас впливають на історіографічний процес лише у західному регіоні, насамперед завдяки вартісним працям з історичної топографії Львова⁹.

⁷ Лінч К. Образ города. – М., 1982.

⁸ Праці Центру пам’яткознавства. Вип.1. – К., 1992. – С.56 – 58.

⁹ Див., напр.: Капраль М. Національні громади Львова XIV–XIX ст. (соціально-правові взаємини). – Львів, 2003; Долинська М. Історична топографія Львова XIV–XIX ст. – Львів, 2006.

Оцінити ж загальний стан образно-символічної складової у світовому й вітчизняному містознавстві доволі складно, насамперед через масштабність і багатогранність проблеми міста як такої. Сучасна філософія урбанізму базується на пріоритетному інтересі до простеження еволюції міст у контексті цивілізацій, способів виробництва тощо та дослідженні їх багатоманітних функцій. Коли ж справа доходить до дослідження особливого у конкретному хронотопі, увага фокусується здебільшого на динаміці міського життя, проблемах управління тощо. Проблема *топіки* як просторового розташування (термін Л.Альтюссера) рідко потрапляє у фокус уваги. Тим часом суспільство як структуроване ціле неможливо повноцінно осмислити без просторової фіксації кожного з етапів його еволюції і виділення його найтипівіших культурних ознак.

Російський регіонознавець Р.Туровський пропонує представляти культурний і політичний ландшафти як тришарові системи. Їхні композиційні шари – природний, втілений і ідеальний. Природа вибудовує свої рамки для політичної творчості (у тому числі й у сфері дизайну). Людина втілює свої задуми, перетворюючи ландшафт згідно своїх уявлень, зручностей і уподобань. Від давніх часів властители використовували такі перетворення як своєрідні рекламні кампанії і як доказ власної могутності. Інколи вони навіть не замислювалися над тим, як сприйматимуть нащадки їхній максималізм. Але безвідносно до цього все створене людиною з часом перетворюється у той ідеальний шар, який дає змогу говорити про ідеологічне наповнення культурного ландшафту і про його інформаційний зміст. І навіть у тому випадку, коли у візуальному ландшафті ці зміни малопомітні, вони перетворюються на елемент політичної культури і визначають характер як архетипів свідомості, так і поведінкових стереотипів¹⁰. З цього погляду спотворена архітектурним несмаком головна площа Києва ще довго буде сприйматися як віддзеркалення готовності політичної й культурної еліти жити з головою, повернутою назад.

У кожному ландшафті можна бачити взаємодію фізичних (природних) і метафізичних („рукотворних“) елементів, і останні інколи здатні сказати про епоху і стан політичної культури більше, ніж писемні джерела. Утім, у поняття культурного ландшафту входять і політико-культурні феномени, що мають писемну природу – політичні трактати, ідеологічні проекти тощо. Ті історичні пласти, які закарбувалися в історичній пам'яті і несуть у собі політичну інформацію, також є компонентом політичного ландшафту. І як у кожній епохи – своя територіальна система політичних ландшафтів, так і у кожного регіону й міста – свої політико-ландшафтні ознаки. За Д.Зам'ятиним,

¹⁰ Туровский Р.Ф. Политический ландшафт как категория политического анализа // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 1995. – №3. – С.33 – 44.

суспільна свідомість у будь-яку історичну епоху по суті являє собою гетерогенне ментальне поле, в якому одночасно співіснують і взаємодіють різні за походженням образи. Географічний образ – це система взаємопов'язаних і взаємодіючих знаків, символів, архетипів і стереотипів, феномен культури, здатний служити характеристикою стадіального й унікального стану суспільства. Його можна розглядати як нижню страту, над якою розташовуються локальні міфи, а ще вище – територіальні ідентичності й культурні ландшафти. Саме географічне уявлення в кінцевому підсумку формує реальну географію й топографію регіону. А отже, неминуче виникає завдання управління географічними образами як особлива галузь стратегічного аналізу й прогнозування. Йдеться, зокрема, й про ідентифікацію й наступну розробку прихованих, неявних образів з уведенням їх в активний політичний, соціальний і економічний дискурс¹¹.

Якщо говорити у цьому зв'язку про ті образи регіонів і міст, які в Україні історично склалися, то доведеться враховувати як за давніми історичні традиції, так і особливо вплив тих центрів, від яких у різні часи українські землі були залежні. Київ зберіг (хоч і у дуже стертому вигляді) ознаки губернського центру Російської імперії, у Львові на кожному кроці проступають виразні риси спадку Габсбурзької монархії. Нині, на фоні інтенсивного осмислення соціумами свого минулого, пошук символів і кодів виступає як одне з ключових завдань місцевих еліт. Нове освоєння культурного ландшафту – це водночас і збереження найвиразніших ознак спадщини, і пошук нових форм, здатних відобразити веління часу, і індивідуальна творчість митців, яка не завжди адекватна викликам доби. Дуже часто це і ледь замаскований засіб цілеспрямованого ідеологічного впливу на свідомість. У будь-якому разі цікаво простежувати, за допомогою яких засобів місцеві еліти намагаються створити привабливе обличчя своїх регіонів і з якими невдалими трансформаціями культурного ландшафту доведеться миритися тим, хто прийде нам на зміну.

Після всього сказаного вище не доводиться дивуватися тому, що топоніміка й меморіали у різних регіонах України відбивають полярні ціннісні стереотипи й гостро відмінні орієнтації. У статті, присвяченій відображенню на картах символічного простору управління, соціолог Л. Малес пропонує власну класифікацію притаманних регіональній ідентичності соціально-статусних чи субкультурних символів за такими іпостасями: „губернська” (з романтизацією царських часів та російської еліти); „радянська” (з акцентом на характерний для того часу патерналізм і апелюванням до трудівника); „патріотична” (з акцентом

¹¹ *Замятин Д.Н.* Пространство как образ и трансакция: к становлению геономии // *Полис.* – 2007 – № 1. – С. 168 – 183; *він же:* Геоспациализм и сопостранственность: методологические основания формирования территориальных идентичностей // *Ейдос.* Вип.6. – К., 2011/2012. – С.489 – 537.

на українську належність та її героїв); „міщанська” (з акцентом на повсякденність, апелюванням до обивателя, простого мешканця). Кожна з цих іпостасей має свої соціокультурні засади і використовує відповідний пласт історичної пам'яті. Використання відповідних символів-маркерів певної ідентичності автор розглядає як своєрідний фільтр для виокремлення кожною з політичних сил власного (потенційного) електорату чи клієнтури в недостатньо диференційованому для цього середовищі великого міста¹².

„Перемалювання” карт і планів міст в Україні почалося з перших днів незалежності під гаслами „національного відродження” і „розбудови держави”; передбачалося, отже, явне домінування „патріотичної” складової. Проте радикальне утвердження „українськості” з майже цілковитим позбавленням від радянської спадщини у топоніміці і меморіальній політиці відбулося лише у західних областях. У Львові з назв вулиць зникли навіть імена Пушкіна й Лермонтова (замість останнього у назві вулиці увічнили Джохара Дудаєва). Не стало й вулиці маршала Конєва – попри те, що завдяки вдалому тактичному маневру саме цей воєначальник виявився рятівником міста від зруйнування.

Зовсім іншу картину спостерігаємо на Сході України, де у топоніміці й досі домінують радянські символи. І справа, зрозуміло, не лише у тому, що лише у Донецькому регіоні є 1350 топонімів, пов'язаних з радянським періодом, і що не так просто знайти кошти на заміну табличок, паспортів, перереєстрацію підприємств та установ. Значно більше важить своєрідна психологічна інерція – в системі цінностей людини Сходу і Півдня України „старі” символи важать більше, ніж нові.

У цьому контексті доречною є постановка питання про витоки й джерела такого прикметного явища, як міська саморефлексія, пов'язана із світовідчуттям, сформованим конкретним культурним середовищем. Помітну активізацію інтересу до її дослідження, переважно на матеріалі просторових образів міст радянської епохи, виявляють останнім часом російські науковці. Читачі нашого щорічника вже мали можливість ознайомитися з результатами цікавого дослідження містознавців Сибіру, присвяченого культурному простору міст регіону радянської доби. Уведення проблеми формування просторових уявлень у регіональний контекст дало фахівцям-сибірознавцям змогу виділити основні лінії руху дослідницької думки, що забезпечили можливість створення „збірної”, значною мірою універсальної моделі образу радянського міста як своєрідного „тексту”. „Метафізична” модель вивела на дослідження „духу місця” відповідно до запитів конкретної доби, „гуманітарно-географічна” дала можливість простежити тенденції у формуванні міфології міського простору, „історико-культурологічна” проклала шлях до розгляду міста як сим-

¹² Малес Л. Карта міста: символічний простір управління // Критика. – 2007. – Ч.1. – С.17 – 19.

волічної системи, що піддається розшифруванню за допомогою преси, візуальних матеріалів, натурних обстежень тощо¹³.

Здається, що такі підходи, сформовані на основі здобутків герменевтики, історичної семіотики, історичної антропології, можуть виявитися продуктивними для дослідження міської історії у найширшій ретроспективі і у найрізноманітніших територіальних ареалах. Історія міст обчислюється тисячоліттями, і найбільші з них уже задовго до нашої ери являли собою своєрідні агломерації з притаманними їм відстанями, засобами зв'язку, способами освоєння і осмислення простору. Згадаємо закріплену у Ветхому заповіті Біблії згадку про месопотамську Ніневію – за свідченням пророка Іони, „це було місто велике-превелике, на три дні ходи”, і проживало у ньому 120 тис. чол. і безліч худоби¹⁴. Сьогодні важко уявити собі, якими були обриси таких міст, але напевне можна сказати, що вони навряд чи могли існувати без захисту у вигляді могутніх валів, а їхніми просторовими домінантами і водночас ідеологічними символами були святилища й храми.

Приміром, у Херсонесі, заснованому греками на Гераклеїському півострові Таврики у VI ст. до н.е., головною домінантою було святилище Діви, про яке згадує Страбон. На честь Діви Партенос було споруджено Парфенон, який простояв 800 років і був зруйнований у 325 р., коли у Херсонес прибув єпископ Капітон у супроводі 500 солдат з метою навернення місцевого населення у християнство. Парфенон не просто зруйнували – у спеціально споруджених печах спалили мармурові деталі й статуї, а вапно, одержане в такий спосіб, пішло на будівництво храму в ім'я апостола Петра, що виріс на місці Парфенону. Сьогодні залишків ані античного, ані християнського храмів археологи не виявили; до нашого часу дійшли лише постаменти для бронзових статуй, що прикрашали дільницю навколо храму, та уламки мармурових скульптур¹⁵.

Ареал Причорномор'я наче самою природою призначений для міського життя, але його привабливість водночас перетворювала його на поле постійних битв. Могутність Херсонеса підривали по чергово скіфська, римська, візантійська експансія, напади Русі, печенігів, половців. Після того, як у 1299 р. Херсон був розгромлений полчищами Ногая, надій на відродження міста майже не лишилося. На цілі століття величезний регіон Північного Причорномор'я і Нижнього

¹³ Рыженко В. Исследователь в современном междисциплинарном пространстве: возможности изучения образов и пространства города советской эпохи // Регіональна історія України. Вип.3. – К., 2009. – С.85 – 112; Вип.4. – К., 2010. – С.193 – 216.

¹⁴ Біблія або книги Святого писма старого і нового заповіту. – Ukrainian Bible, 1991. – С.927 – 928.

¹⁵ Скржинська М. Парфенон у Херсонесі Таврійському // Україна в Центрально-Східній Європі. Вип.6. – К., 2006. – С.67 – 84.

Подніпров'я перетворився на суцільне Дике поле без будь-яких ознак міського життя.

По суті лише Києву вдалося пронести через віки ауру „богохранимого града”, „Другого Єрусалима”. Від часів Ярослава держава разом із церквою творила міф християнського царства, „Раю/Града небесного”. І хоч реальна доля Києва значно більшою мірою залежала від геополітичних чинників і процесів аграризації, Київ зберіг значення головного міста „всієї Русі” насамперед завдяки своїм сакральним символам¹⁶.

Як правило, образи міст формуються в процесі тривалої еволюції, відображаючи напластування епох і архітектурних стилів. Найпоказовіший вітчизняний приклад – Львів, якому пощастило, на відміну від Києва, зберегти значну частину своєї архітектурної спадщини. У Львівському державному архітектурному заповіднику під державною охороною перебувають 432 пам'ятки, 198 з них мають статус об'єктів загальнонаціонального значення. Золотий фонд міста і його головні символи – ренесансні будівлі, насамперед комплекс Успенського братства, Вірменський собор, каплиця Боїмів, житлові будинки на площі Ринок тощо. Промовистим символом Львова стала одна з кращих у Східній Європі будівель у стилі рококо – Собор святого Юра XVIII ст. Історичний центр міста внесений до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Більш як тисячолітній досвід вітчизняної міської культури доводить: об'єднувальну силу й ідентифікаційну функціональність мають лише автентичні символи, ті, які виростають із життєвих потреб відповідних соціумів. Коли ж міська символіка нав'язується вольовими зусиллями правителів, її вплив на формування образу міст може бути від'ємним, особливо у сукупності із системою відповідних міфів. Показова з цього погляду „відроджувальна активність” Катерини II у сумнозвісному „грецькому проекті”. Відвойоване у Османської імперії Північне Причорномор'я і нижнє Подніпров'я в уяві імператриці мислилися як плацдарм „руху на Південь”, з прицілом на відібрання у турок усієї території колишньої Візантії, а майбутнім візантійським імператором мав стати онук імператриці Константин. Новоспоруджуваному губернському центру імператриця вирішила дати своє ім'я. Антична символіка мала стати в нагоді, щоб, за словами автора біографії фаворита імператриці Г.Потьомкіна, створити враження осяяння древнього Понтійського царства новим світлом. „Крым наречен Тавридою, близ развалин, где существовал древний Херсонес, из самых тех груд камней при Ахтиярской гавани возник Севастополь, Ахт Мечет назван Симферополь, Кафа Феодосией, Козлов Евпаторией, Еникаль Пантикапеумом, Тамань Фанагорией и проч.»¹⁷.

¹⁶ Докладніше див.: *Верменич Я.* Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення. – К., 2011. – С.146 – 155.

¹⁷ *Самойлов А.Н.* Жизнь и деяния генерал-фельдмаршала князя Григория Александровича Потемкина-Таврического // Русский архив. – 1867. – С.1015.

Здавалося, ніщо не заважало й Катеринославу стати омріяним „південним Петербургом”, призначеним „для високих державних цілей”. Надавши місту власне ім’я, імператриця вже бачила у своїй уяві „нові Афіни” як центр величезного новоосвоюваного простору, з власним університетом, розвинутою транспортною мережею, а головне – із символічним призначенням – „отрясть и истребитъ воспоминание о варварах», що цей край, на її переконання, віддавна населяли. Уважні дослідники міст-попередників Катеринослава О.Репан, В.Старостін та О.Харлан зауважують, що вже сама назва міста символізувала пафос колонізаційного процесу, при цьому йшлося, по-перше, про місто „без коріння”, нічим не пов’язане із попередньою містобудівною традицією, а, по-друге, про мультикультурний метрополітенський центр колонізаційного освоєння¹⁸.

Виявилося, однак, що символіка – річ зовсім не першорядна для формування обличчя міста, зручного для мешканців і придатного для виконання певних державних функцій. Намагання відшукати для губерньського центру неосвоєний, достатньою мірою забезпечений водними та іншими природними ресурсами масив призвело до першої невдачі, яка досить швидко відгукнулася не лише матеріальними, але й символічними втратами. Місто почали будувати у 1777 р. при впадінні р. Кільчень у Самару, доручивши справу його планування відомому архітектору М.Казакову. Уже того року почали вимальовуватися перші містобудівні доміанти – будівлі губерньського та купецького правління, житлові будинки для губернатора, лазарет тощо. Однак відразу ж стало очевидно: місце розташування губерньського центру обрано невдало. Оточена з трьох боків водою, ця місцевість щороку зазнавала руйнівних повеней.

План перенесення губерньського центру на нове місце почали реалізовувати у 1784 р. „Старий” Катеринослав перейменували у Новомосковськ із статусом повітового міста, а новому губерньському місту, також під назвою Катеринослав, указом імператриці призначалося „быть по лучшей удобности на правой стороне реки Днепр у Кайдака». Новий Кодак (Кайдак) був, однак, донедавна центром козацької паланки. Оскільки така спадкоємність не вписувалася у концепцію спорудження губерньського центру „на порожньому місці”, зроблено було все для того, щоб заперечити не лише прямий зв’язок Катеринослава з Новим Кодаком, але й саме існування міста до 1787 р. Літочислення Катеринослава велось від його відвідин Катериною II і закладення нею 9 травня 1787 р. Преображенського собору.

Ідею „південного Петербурга”, однак, і на новому місці реалізувати не вдалося, хоча до проектування й будівництва Катеринослава було залучено таких відомих зодчих, як А.Захаров, І. Старов, В.Стасов.

¹⁸ Репан О., Старостін В., Харлан О. Палімпсест. Коріння міста: поселення XVII – XVIII століть в історії Дніпропетровська. – К., 2008. – С.219 – 220.

Можливо, тому, що й це місце виявилось не ідеальним для адміністративного центру – місто забудовувалося з двох протилежних кінців, розділених глибокими ярами. До середини XIX століття воно не мало водогону й каналізації, страждало від повеней та епідемій. Смерть Катерини II на якийсь час позбавила його навіть гучного імені, бо все, що нагадувало про матір, викликало лють Павла I. Отже, з 1797 по 1802 рік Катеринослав іменувався Новоросійськом. Надалі, щоправда, його долю круто змінило відкриття в регіоні покладів залізної й марганцевої руд і прискорене залізничне будівництво. Місту судилося стати потужним промисловим центром, і його обличчя почали визначати домни, коксові й мартенівські печі. Величезний, слабо контрольований приплив населення зумовив появу безлічі нових проблем – з нестачею впорядкованого житла, постійним погіршенням санітарних умов, зростанням злочинності тощо.

Утім, міф про особливе призначення Катеринослава хоч і помітно потьмянів, але не зник, трансформувавшись у символ „нової Америки”. Бучно було відсвятковано у 1887 р. сторічний ювілей міста. Надалі, щоправда, заплутана початкова історія Катеринослава спричинила цілковитий різнобій у відзначенні ювілейних дат, і символічному образу Дніпропетровська чималої шкоди завдає й до сьогодні справжня „інформаційна війна” з приводу першовитоків міста – з мітингами, маніфестаціями, гострою полемікою у пресі. Поки що у якості відправної віхи фігурує умовна дата заснування Катеринослава на Кільчені – 1776 рік¹⁹.

Сучасна місцева влада не байдує до проблем образу міста. Свідченням цього можуть бути тривалі дискусії навколо прапора Дніпропетровська, затвердженого міськрадою лише з третьої спроби. Але навіряд чи цей символ задовільно відіграватиме консолідаційну роль, радше навпаки. Адже в його основу закладено несумісну символіку – шаблю й стрілу як символи Самарської паланки Запорозької Січі вміщено на щит з короною, де в дореволюційні часи красувався вензель Катерини II. Як вважає координатор громадської організації „Цивільний актив Дніпра» А.Денисенко, „влада Дніпропетровська й досі не може визначитися з історичним корінням міста. Одні вважають, що його заснували Катерина і Потьомкін, другі – що історія Дніпропетровська починається від польської фортеці Кодак, треті – від старовинного козацького містечка Самарь. Така плутанина не сприяє створенню символіки, яка б об'єднувала, а не роз'єднувала містян”²⁰.

Неоднозначно сприймається і новий брендовий знак Херсона – міста, також тісно пов'язаного з масштабними проектами Катерини II;

¹⁹ Докладніше див.: *Верменич Я.* Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення. – С.276 – 280; *Кавун М.* Днепропетровская хронология // <http://mkavun.narod.ru/hronologia.doc.html>.

²⁰ *Рижков В.* На прапорі Дніпропетровська „пригладили” хвилі // *День.* – 2012. – 13 грудня.

тут вона планувала провести коронацію онука на престол відродженої Візантії. Але місце для Херсона теж було обрано невдало, особливо якщо мати на увазі план розміщення Чорноморського флоту. Дніпро у цьому місці мілкий, і далеко не кожне судно могло сюди заходити; гирло доводилося постійно поглиблювати. І хоч Херсон мав статус губернського міста, він не міг конкурувати зі значно більш вдало розташованими Одесою й Миколаєвом. Ретельно розплановане місто забудовувалося за канонами класицизму, але довго не могло позбутися ознак провінційності – аж до того часу, коли Херсон став у 70-х рр. ХХ ст. центром цивільного суднобудування і кількість його населення наблизилася до 400 тисяч.

Зображення вітрильника на радянському гербі міста і донині лишається його символом. Один з авторів путівника по Херсону М.Гомонюк вважає цей символ вдалим: „Вітрильник біля пірсу, на вічному приколі. Він децю проржавів, трохи занедбаний, але все ще з гарними обводами і готовий до плавання”²¹. А проте ностальгічні настрої щодо спадщини Російської імперії проглядаються навіть у діях міської влади. Чи не тому газета міськради має назву „Херсонський Вісник”, а на офіційному сайті міста фігурує заголовок „Благополучный град Херсонъ”²². Утім, мешканці міста не схильні сприймати власне місце проживання і його архітектурне обличчя як „благополучні”. Помітне погіршення його стану фіксує дійсний член УНК (ІКОМОС) Міжнародної ради з питань пам’яток та визначних місць С.Дяченко, який вважає, що „і центр міста, і вся його територія перетворилися на архітектурний смітник”²³.

Що ж до Херсонської області, то на роль її символу віднедавна претендує брендовий знак „Скіфське сонце”. На офіційному сайті обласного відділення Спілки рекламистів України про нього ідеться як про „уособлення усіх переваг і достоїнств нашого краю”. Але таку думку поділяють далеко не всі херсонці. Багато хто побачив у ньому стилізовану свастику²⁴.

Третє місто, до формування образу якого доклала руку Катерина II – Одеса. Останній більшою мірою вдалася роль південного „вікна у Європу” і своєрідного символу античного впливу. Саме ім’я Одеси наслідувало назву грецької колонії, хоч і розташованої, як з’ясувалося згодом, зовсім в іншому місці. До обраного для Одеси місця теж можна було пред’являти чимало претензій – плато висотою до 50 м круто спадає до моря, створюючи постійну загрозу зсувів, а рівнинне розташування північної частини міста – Пересипу – потребувало захисту від підтоплень. На території Одеси немає річок і озер, що зробило над-

²¹ Десятерик Д. Сибарити сірих вітрил // День. – 2012. – 27-28 липня.

²² Антипенко І. Що приховують старі літери? // День. – 2012. – 17-18 серпня.

²³ Місто, що надихає // День. – 2012. – 25 грудня.

²⁴ Лубчак В. Херсонщину символізує „Скіфське Сонце” // День. – 2012. – 13 грудня.

звичайно гострою проблемою її водопостачання. Проте майже не замерзаюча взимку Одеська затока створила безліч переваг для влаштування тут найбільшого у новоосвоєваному регіоні порту, а одержані від російського уряду пільги й преференції дали змогу ці переваги успішно реалізувати. Статус порто-франко – вільного безмитного ввозу і вивозу товарів, що діяв з 1819 по 1859 рр., забезпечив Одесі роль найбільшого поставщика пшениці на європейські й південні ринки, а відтак і вивів її на четверте місце в імперії за кількістю населення.

Символічний статус Одеси утверджувався не менш феєрично, ніж її економічний ресурс. Образ міста було сформовано напрочуд вдало завдяки передовим (мегаполісним) планувальним ідеям Ф.Деволана, а також створеним під виразним впливом класицизму архітектурним ансамблям Ф.Боффо, Т. де Томона, А.Мельникова. Своєю довершеністю і вдалим поєднанням ландшафту й міської забудови і сьогодні вражають ансамблі Приморського бульвару і прилеглої площі, старої Біржі, Потьомкінських сходів тощо. Будучи офіційним центром Новоросійського краю з 1805 по 1874 рік, Одеса зуміла упродовж цього часу утвердити себе в ролі потужного культурного центру з першим на українських теренах музеєм старовини, університетом, астрономічною обсерваторією, публічною бібліотекою. Тут практично було започатковано дослідження античного спадку на території Російської імперії, що дало змогу місту акумулювати потужний науковий ресурс у гуманітарній сфері.

Якою мірою цей спадок „працює” на образ сучасної Одеси? На думку художника і кінодраматурга Є.Голубенка, одесита з 40-річним „стажем”, „слова красуня-Одеса по відношенню до цього міста-інваліда звучать як іронічне знуцання...Ароматом міста став несмак і недоладність”. Хоч архітектурний скелет міста дуже комфортний, матеріал, з якого його будували, м’який і пористий черепашник, „не витримав соцреалізму”. Щоб розгледіти красиві в минулому споруди, „на місто треба дивитися дещо примружившись”. Не прикрашають Одесу й руїни заводського типу, яких особливо багато з’явилося за останні 20 років. Хоч смерть естетичного відчуття, зауважує майстер, особливість не однієї лише Одеси²⁵.

Доволі сумною, за визнанням мешканців, є доля Миколаєва. Візитною карткою його було суднобудування, а ще Адміралтейство й адмірالی. Сьогодні ці символи втратили привабливість. І зовсім не випадково пошук нових смислів тут почали пов’язувати з відтворенням образу ймовірно згаданого в „Одіссеї” „граду кімерійського”. Багато-річною працею археологів на території „Дикий сад” переконливо доведено існування тут міста, на 700 років старшого за Рим. Розкопані, зокрема, залишки захисних і культових споруд, житлових кварталів і ремісничих майстерень, портової інфраструктури. Аналогів цим пам’яткам доби пізньої бронзи на території Причорномор’я немає. Але

²⁵ Про Одесу // День. – 2012. – 17 – 18 серпня.

влада не поспішає перетворити унікальний археологічний комплекс на „місце пам'яті”, яке, за висновками фахівців, могло б зробити Миколаїв з округою Причорноморським туристично-рекреаційним центром і незмірно збільшити інвестиційну й туристичну привабливість усього регіону. Відповідний проект розроблений до деталей²⁶. Але чи скоро у влади та громадськості дійдуть руки до його реалізації?

Неоднозначним є і символічний образ Харкова, який, за оцінкою його „біографа” В.Кравченка, упродовж двох століть „зробив стрімку кар'єру, піднявшись від дерев'яної фортеці на степовому фронті до стратегічно важливого транзитного вузла, метрополії величезного регіону, сучасного мегаполіса”. Образи й міфи Харкова цей автор схильний розглядати у тісному зв'язку з відповідними колективними ідентичностями та їх репрезентаціями у російському, українському та радянському національних наративах. „Місто науки та храм торгашів, колиска українського національного відродження та форпост російщення, столиця – чи то перша, а чи друга, чи то регіону, чи держави – все це є породженням мінливого суспільно-політичного контексту, в якому постало й розвивалося місто, і свідченням рухливості історичних кордонів і реконфігурації регіону, де його розташовано”²⁷.

Революційні катаклізми початку ХХ століття відвели Харкову, з одного боку, роль арени гострої політичної боротьби, в ході якої відбувалося його символічне входження в український національний простір, а з другого – визначили його компромісну місію в реалізації комуністичного експерименту. За Кравченком, роль експериментальної авангардної столиці пролетаріату на українсько-російському порубіжжі Харкову забезпечили потужний промисловий потенціал, можливості транзитного й сировинного центру відносно Донецько-Криворізького басейну, значний прошарок російськомовного фабрично-заводського пролетаріату. Місто встигло побувати і місцем проголошення радянської влади на Україні, і центром економічного регіону „південь Росії”, і ядром Донецько-Криворізької республіки, і, зрештою, столицею УСРР упродовж 1919–1934 рр. Природно, що ці трансформації потребували кардинального оновлення символічного образу Харкова, причому справа не обмежилася увічненням у назвах мало не всіх центральних вулиць і площ імен вождів світового пролетаріату та героїв „боротьби за владу Рад”. Йшлося про масштабну реконструкцію міста зі створенням у центрі найбільшої в Європі площі, обрамленої новими, виконаними у конструктивістському дусі будівлями, а також будинків-комун у нових житлових кварталах, що мали демонструвати переваги „соціалістичного способу життя”.

²⁶ Кулаков В. Нові смисли (для) давнього...дуже давнього міста. Що ми шукаємо? // День. – 2013. – 1-2 березня.

²⁷ Кравченко В. Столиця для України // Кравченко В. Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. – К., 2011. – С.46 – 47.

Формування нових архітектурних стандартів і нової символіки проходило в атмосфері гострих дискусій. Жорстко стикалися позиції „радикальних урбаністів” – прихильників помпезних гіперміст із цілковитим усупільненням побуту, і „дезурбаністів”, у баченні яких ідеальне місто мало поставати як гранично децентралізоване, з зеленими оазами навколо промислових зон. Доходило до обґрунтування ідей про доцільність зникнення великих міст разом з інститутом сім’ї.

Упродовж 20-х рр. у Харкові майже беззастережно домінували прихильники ідей індустріалізму й конструктивізму. Символом нової доби мала стати нова центральна площа, а її домінантою – будівля Держпрому, яка рекламувалася як „радянський хмарочос”, „американський” образ якого був освячений Теодором Драйзером. „Столичний Харків перетворився на полігон новаторської архітектури, символ функціоналізму та конструктивізму. уособлення комуністичної утопії індустріальної доби та нового громадянського побуту”²⁸. Менш вдалим виявилися спроби поєднати новий образ столиці з українською національною ідеєю, хоч імпульси „політики українізації” виходили саме звідси. Пам’ятник Шевченку з’явився у Харкові вже тоді, коли столиця республіки знов стала регіональним центром.

Після перенесення столиці до Києва саме він став осердям комуністичного експериментаторства. Тут було менше вільних, незабудованих площ, а тому в екстазі перетворень не пошкодували навіть основну домінанту сформованого упродовж тисячоліття міського історичного центру. На місці зруйнованого Михайлівського собору мала височіти гігантська фігура Леніна, а обіч неї планувалося звести півкрусом урядові будівлі з величними колонами і сходи убік Дніпра. Задум, реалізований менш ніж наполовину, якщо і став якимсь символом, то радше уособленням варварства і несмаку. Не стала символом міста і зведена уже на схилі радянської ери незугарна фігура „Матері-Батьківщини”, яка приглушила емоційний ефект від лаврських споруд.

На жаль, коли невдалі, недолугі символи втілюються в архітектурі й скульптурі, їх негативний вплив на образи міст викорінити практично неможливо. Деформований культурний простір найбільших вітчизняних мегаполісів можна розглядати як своєрідну „застиглу ідеологію”, в атмосфері якої доведеться жити й нашим нащадкам. Хоча не варто розглядати як всуціль невдалі культурно-цивілізаційні координати радянської епохи, втілювані у будівлях закладів громадського призначення, меморіальних комплексах, парках тощо. Значна їх частина відображала подвиг великої перемоги у найтяжчій із війн і позитивно сприймалася у комплексі цінностей, співмірних запитам переважної більшості громадян.

На окрему розмову у цьому контексті заслуговує столиця. Архітекторам і містобудівникам після війни вдалося уникнути спокуси докорінно змінити культурний ландшафт міста, майже цілковито зруйно-

²⁸ Там само. – С.69.

ваного. Аж до 80-х рр. вдавалося зберегти майже недоторканною панораму правого берега, що відкривалася з боку Дніпра, домінантами якої були монастирські й храмові комплекси Видубичів, Києво-Печерської лаври, Андріївської та Кирилівської церков. Там, де це було можливо, вдалося зберегти й міську житлову забудову, яка, у баченні П.Толочка, „зачаровувала неймовірно красивою цегляною кладкою з фігурними декоративними елементами й теплим жовто-сонячним кольором фасадів”. А головне: витримувалася стильова чистота вцілілих архітектурних шедеврів. Їхня співмірність міському рельєфу.

На жаль, місто катастрофічно швидко втрачає колишню чарівність. Зорове сприйняття дніпровських схилів сьогодні зовсім інше: їх практично роздали об'ємні житлові споруди, а на черзі будівництво ще кількох монстрів уздовж Паркової алеї. Попри бурхливі протести громадськості Київ, який мав славу одного з найзеленіших і найкрасивіших міст Європи, „зникає на наших очах. Зникає з такою швидкістю, що ми не встигаємо навіть як слід відреагувати на це”²⁹.

Нові символи, що з'явилися у містах за роки незалежності, далеко не завжди радують око. Найяскравіший приклад цього – реконструйований Майдан Незалежності у Києві, перетворений на хаотичне нагромадження каменю, скла, невиразних скульптур, на фоні яких програє і доволі архаїчний головний монумент. Ще більш сумною виявилася доля пам'ятника Незалежності у Харкові, нещодавно знесеного. Невдалий і за обраним місцем, і за виконанням пам'ятник на площі Рози Люксембург (скульптор О.Рідний) простояв лише 10 років, діставши перед демонтажем восьме місце у рейтингу позбавлених смаку пам'ятників країни. Фахівці, однак, вважають, що справа тут не стільки у художніх якостях монумента, скільки в ідеологічній тенденції: національне в місті сприймається з певним скепсисом і скрізь, де це можливо, поступається місцем локальному символізму. Заслугує на увагу влади, приміром, такий погляд молодого київського культуролога: „Здатність Харкова утримуватися – якщо не протистояти – від спроб використання своєї території для загальнонаціональної символічної риторики є яскравим свідченням зниження рівня символічного контролю центральних органів української влади над регіонами”³⁰.

Не радує око городян і інший символ Харкова – кінна статуя міфічного засновника міста козака Харка, подарована місту скульптором Церетелі. Що ж до головної площі міста, де й досі височіє пам'ятник Леніну, то її імідж істотно псує постійно діюча ярмарка у сквері, що примикає до площі.

На думку вже згаданого В.Кравченка, публічний простір Харкова лишається полем битви різних ідеологій та політичних орієн-

²⁹ Толочко П. Запомните их имена: С.Бабушкин, Я.Виг, А.Пашенько, М.Суская // «2000» – 2012. – 17 августа.

³⁰ Скубицкая Ю. Гибкость хаоса вместо стройности ансамбля: двадцать лет постсоветского Харькова // Неприкосновенный запас. – 2011 – № 6. – С.35 – 52.

тацій. Культурне російщення міста продовжується завдяки появі нових імперських символів і виразної клерикалізації культурного простору. Почастішали акти вандалізму, причому спочатку розбили підніжжя пам'ятника П.Постишеву, а потім облили фарбою пам'ятний знак жертвам Голодомору. Амбівалентність, стильова еkleктика притаманні образам практично всіх українських міст. У Севастополі, приміром, 225-річчя міста було відзначено встановленням пам'ятників і Катерині II, і гетьману Сагайдачному³¹.

Доводиться чесно визнати, що комерціалізація і лобювання групових інтересів для міської культури і відповідної символіки виявилися не менш згубними, ніж тотальна ідеологізація радянського зразка. Міста катастрофічно втрачають сформовані в ході історичного розвитку специфічні прикмети, їх силуети визначають, як правило, безликі „коробки”, які до того ж швидко руйнуються без належного догляду. Не радують око, як правило, і сучасні офісні центри із домінуванням тонованого скла. Неоковирними спорудами забудовуються місця, самою природою створені для демонстрації можливостей незайманих пейзажів, а річки внаслідок надто близького сусідства з житловими масивами зацвітають і замулюються. Питання „що залишимо нащадкам” набуває все більшої актуальності, але внаслідок млявої гуманітарної політики влади і величезних апетитів бізнесових кіл поки що не має задовільної відповіді.

Ініціативи, на які у цьому контексті можна спертися, в Україні вже проглядаються, важливо лише їх підтримати. З 2008 р. діє започаткована Радою Європи програма руху „міжкультурних міст”, до якої вже приєдналися 11 міст України. Йдеться про своєрідну „гуманітарну конверсію” з інтенсифікацією контактів між містами, нарощуванням символічного капіталу міст, активізацією міських громад у пропаганді історичної спадщини. Міжнародний форум інтеркультурних міст у Луцьку (червень 2012 р.) запропонував, приміром, цікаву форму консолідації інтелектуальних ресурсів європейських міст навколо події, що відбулася 1429 року – з'їзду королів Європи. За рішенням Волинської ОДА до відзначення цієї дати був приурочений з'їзд європейських „королів слова” – письменників, художників, поетів, перекладачів. Очевидно, що такий захід сприятиме розвитку культурних обмінів, туризму, розвитку територіального брендингу з метою залучення інвестицій тощо. На цій основі формується нова „версія” міста Луцька – з пропагандою культурного розмаїття як основного ресурсу його розвитку³².

У принципі кожна міська і навіть сільська громада здатна знайти у своїй історії „родзинку”, здатну стати об'єднуючим символом і приводом для ефективних виховних акцій. Досить згадати, приміром, як

³¹ Касьяненко М. Пам'ятники – на будь-який політичний смак // День. – 2008. – 8 жовтня.

³² Чечелюк П. Про нову „версію” Луцька // День. – 2012. – 22 – 23 червня.

вдало використали чернівчани 600-літній ювілей міста для оновлення комунікацій, спорудження нового палацу культури, нового корпусу дитячої лікарні тощо. У міста з'явилася навіть офіційна метрика: з ініціативи і на кошти депутата міської ради В.Сарафінгана виготовили і долучили до експонатів Художнього музею точну копію знайденого у Москві відповідного документа. За цих умов ювілейне свято перетворилося на потужний заряд патріотичного виховання.

„Естетика міського простору принципово важлива”, доводить директор аналітико-дослідницького центру „Інститут міста” О.Сергієнко. У Києві йому не вистачає чистоти, зелених доглянутих скверів, гармонії в архітектурі. Пересічним громадянам проблема уявляється глибшою: людина-пішохід у місті почувається беззахисною перед „металевими загарбниками”, автомобілями, які заповнили тротуари й прибудинкові території. „Людина. – справедливо вважає К.Ковальчук, – навряд чи насолоджуватиметься краєвидами й атмосферою, тим паче „аурою”, якщо буде вимушена весь час озиратися, аби не потрапити на тротуарі під колеса авто”. На думку В.Чернишенка, атмосфера Києва – „це аура мегаполісу, в якому мешканці просто не мають часу зупинитись, озирнутися і насолодитися містом”. Київ став містом банків та аптек: „узв'язав кредит та купив заспокійливе”³³.

Наскільки сучасне містознавство здатне пропонувати креативні ідеї щодо поліпшення естетики міського простору, зокрема, посилення емоційного впливу міст на суспільну свідомість? Позитивну відповідь на це запитання дати важко. Значне відставання урбаністики й суміжних галузей наукового знання від реальних потреб осмислення місця і ролі знакових систем в організації міського життя й упорядкуванні ландшафтів стало, на жаль, сумною реальністю. У вітчизняному гуманітарному просторі практично відсутні історична семіотика й орієнтоване на проблеми культури ландшафтознавство. Не доводиться вже говорити про практично незайняту у нас культурно-екологічну нішу, що існує на перетині ландшафту як зорового стимулу і навантаженого культурним досвідом сприйняття. Д.Замятін, який активно освоює її в російському контексті, іменує відповідний дослідницький напрям геопоетикою і відшукує „безумовну ландшафтну справедливість” у спогляданні безкінечної просторової панорами³⁴. На жаль, у вітчизняному науковому дискурсі традиція економцентризму у представленні міської історії практично виключає символіку із числа тих культурних феноменів, які заслуговують на спеціальні наукові розробки. По суті відсутні систематичні описання міст як соціокультурних цілісностей, із власними традиціями, ритуалами, „місцями пам'яті”.

Дається взнаки і дещо більш істотне – обмаль спеціальних узагальнюючих праць з проблем стратифікації міського простору, регіо-

³³ Місто, що надихає // День. – 2012. – 25 грудня.

³⁴ Замятин Д. В сердце воздуха. К поискам сокровенных пространств. Эссе. – СПб, 2011.

нальної й етнічної специфіки міст і мов відповідних субкультур. Культурна оптика міських символів має безліч граней, однак її смислове навантаження доволі часто лишається „нерозгаданим”; про візуальну мову як цілісний об’єкт досліджень лишається тільки мріяти. Комунікативні й когнітивні можливості зорових образів слабо досліджуються навіть на матеріалі сьогодення; що ж до історичного контексту, то тут доводиться мати справу із майже суцільними лакунами.

Світовим досвідом вже переконливо доведено, що урбанізація (як, до речі, й модернізація) – процес далеко не однозначний. Міський спосіб життя вивільняє для людини час і простір, але він же внаслідок перенасиченості враженнями може створювати відчуття дискомфорту і навіть провокувати девіантні прояви. Заміщення старого новим у замкнутому міському просторі майже завжди має свою „тіньову сторону”, пов’язану із втратами, найчастіше безповоротними. Повсюдний інтерес до „психогеографії”, що спостерігається останнім часом (хоч навряд чи хтось готовий дати сьогодні чітке визначення цій течії) означає ностальгію за „розділеними капіталом часу” і тому втраченими смислами колишнього міського життя. Намагання „реставрувати”, повернути ці смисли сьогодні лише віддалено нагадує фантазії „ситуаціоністів” 50-х рр., насамперед Гі Дебора, Івана Щеглова та ін. з їхнім псевдореволюційним радикалізмом і позірною „лівизною”. Сучасна психогеографічна стурбованість фокусується навколо приземлених, але надзвичайно важливих для самопочуття людини речей: дослідження атмосфери міста і зон притягання й відштовхування у ньому, архітектурних орієнтирів, оформлення й організації вулиць, водних потоків, метеорології й мікроклімату міста тощо. Великого значення надається, приміром, складанню психогеографічних карт міст³⁵.

У вітчизняному науковому просторі початки психогеографії поки що виразно не проглядаються. Однак усі містознавці солідарні у визнанні важливості дослідження у міждисциплінарному контексті найрізноманітніших граней міської культури (чи безкультур’я), включно з тими, які безпосередньо впливають на психіку людини. Концептуальне оформлення історичної семіотики як наукового напрямку, що фокусує увагу на декодуванні знаків і символів, передбачає порівняльне моделювання історичного процесу у найширшому контексті еволюції культури на всьому просторі, доступному осмисленню. А конче актуальне у сучасних умовах наукове узагальнення символічного відтворення взаємодії людини і довкілля ставить на порядок денний також виділення в окремі субдисципліни урбаністичної та екологічної антропології.

³⁵ Докладно див.: *Кобрин К.* Ситуации психогеографии // *Неприкосновенный запас.* – 2012. – № 2. – С.78 – 92; «Психогеография – занятие коллективное» // Там же. – С.141 – 151.